

Regius translator

Den förste isländske studenten i Uppsala

HEIMIR PÁLSSON

Den förste isländske studenten i Uppsala blev inskriven vid universitetet år 1662. Han hette Jón Jónsson (1636–1679), men omnämns i källorna växelvis som Jón Jónsson, Jon(as) Rugman eller Jónas Rúgman, men även som Jónas Rugmann. Han lämnade Island år 1658 för att aldrig återvända. Han levde som översättare bland de lärda i Uppsala, men han nämndes inte ens vid namn när det handlar om översättningar där han utan tvekan var den som ensamt hade utfört ett översättningsarbete. I hans fall som för många andra var det ”segerherrarna” som skrev historien och det kan därför vara svårt att lägga samman alla de pusselbitar som behövs för att berätta om ett helt liv. I den här artikeln redogör jag för nyfunna detaljer som kastar ett mycket intressant ljus över viktiga punkter i hans ”islänningasaga”.¹

Ett märkligt möte i Göteborg 1658

Vi vet inte vilket språk de använde i Göteborg 1658, svenske riksdrotsen Per Brahe och den isländske fattiglappen Jón Jónsson från Rúgstaðir i Eyjafjörður. Förmodligen var det latin. Vi vet inte heller vad de sade, men vi kan gissa oss fram om vi tänker på det som hände.

I Jan von Konows *Sveriges adels historia* beskrivs Per Brahe enligt följande:

¹ Den senaste biografien är Heimir Pálsson (2017), *Órlagasaga Eyfirðings. Jonas Rugman, fyrsti íslenski stúdentinn í Uppsöllum. Málsvörn menningaröreiga. (En Eyjafjörður-pojkes ödesberättelse. Jonas Rugman, den förste isländske studenten i Uppsala. Försvartal för en kulturproletär.)*

Allra främst bland rikets grevar både i rang, rikedom och anseende stod riksdrotsen Per Brahe (d.y.). Som grevskap hade han erhållit Visingsö jämte hela Västra härad i Småland samt ett antal socknar i Östergötland och Västergötland [...]. På en bergshöjd mitt emot Visingsö, på den småländska sidan, byggde han lustslottet Brahehus, som gav en årlig avkastning av 18.000 daler silvermynt. Därtill kom att i Finland – där han hade varit generalguvernör innan utnämningen till riksdrots – ägde han vidsträckta besittningar [...]. Hans förmögenhet var av en omfattning som kan beskrivas som gränslös (von Konov 2005: 146–147).

Om Jón (Jonas) skrev Vilhelm Gödel. Han byggde huvudsakligen på Nils Hufwedsson Dal:

Han var född 1636 på gården Rugstaðr i Eyjafjord. Fadern var prestman och skall enligt Dals uppgift hafva tillhört en ätt, som haft att uppvisa flera dugande och framstående män. Det var därför naturligt, att sonen borde få en lärd uppfostran. Han skickades också in till skolan i Hólar för att där inhämta sina första bokliga kunskaper. Här gick det emellertid ej bättre, än att den unge Jónas en dag på grund af uppstudsighet mot rektor blev bortkörd och formligen reglerad. Men ej alldeles nöjd, som man kan förstå, med det hårda straffet, beslöt han sig att fara ned till Köpenhamn och klaga. För detta ändamål inskeppade han sig på en dansk handelsskuta och styrde så af. Det var sommaren 1658 under det pågående svensk-danska kriget. Fartyget kom aldrig fram til Köpenhamn; det uppbringades jämte flera andra af svenskarna och infördes till Göteborg (1897: 80).

Mötet kan associera till en folksaga eller myt: den fattige pojken som kommer till kungens slott eller träffar en god få. En annan variant kan handla om den isländske pojken som först i utlandet får visa hur duktig han är. Den isländska varianten som den skrevs av Páll Eggert Ólason lyder enligt följande i min översättning:

Det skepp han seglade med blev konfiskerat av svenskarna och Jón följde med. Riksdrotsen, Pétur Brahe, hittade ett par isländska handskrifter i Jóns bagage och tog honom till förhör. Eftersom Brahe var en stor lärdomsman, ledde detta till att Jón erbjöds en anseelig anställning, han skickades till universitetet i Uppsala för studier som kunde förbereda honom för att bli översättare och författare (Páll Eggert Ólason 1942: 286).

I de båda nationella versionerna använde man traditionella metoder för att tolka historien: riksdrotsen, flottans mäktigaste man, blir som folksagens kung en allt övervakande mild monark, en personlig granskare av krigsbytet. Som i folksagan är han vänlig och en stor lärdomsman. Vilhelm Gödel skrev:

[...] Rugman hade den lyckan att få aflägga rapport om sin färd inför ingen mindre än riksdrotsen Per Brahe och i dennes händer anförtro sitt öde. Det

hela aflopp också till Rugmans bästa, ty med mæcenatens älskvärdhet tog Brahe vård om den unge studeranden och sände honom till sin nyinrättade skola på Visingsborg.² Efter någon tids vistelse där skickades han till Upsala, och hans mäktige gynnare rekommenderade honom i fakultetens benägna åtanka vid första ledigblifna kungliga stipendium (Gödel 1897: 81).

Antikviteterna

Om händelsen i Göteborg sätts in i ett större sammanhang framstår det klart att det kanske inte handlade om något alldeles oförberett och spontant. Den svenska stormakten var ju inte enbart en militär och ekonomisk skapelse. Ledande kulturpersonligheter hade länge varit medvetna om historiens betydelse för en mäktig stat, något som beskrivs av historikern Henrik Schück:

I december 1661 tillträdde Olaus Rudbeck sitt märkliga, ettåriga rektorat, och då gjordes slag i saken. Vid denna tid hade Rudbeck visserligen ännu ej kastat sig på fornforskningen, men han var en varm fosterlandsvän, redan fylld av »yverboren götiskhet», och framför allt var han nära vän med räntmästaren Olaus Verelius. Den 30 maj 1662 blev också denne på Rudbecks initiativ utnämnd till professor antiquitatum (Schück 1932: 217).

Många viktiga historiska källor fanns bara på isländska, den ålderdomligaste av alla »götiska» dialekter.³ Både i Danmark och Sverige ansåg man sig kunna förstå det gamla språket, men danskarna hade ett övertag på två områden:

² Direkt »nyinrättad» var skolan inte år 1658. Den blev grundad 1636, året när Jonas Rugman föddes.

³ Detta är mycket viktigt. När Arngrímur Jónsson, den lärde, skrev om Islands historia i *Crymogæa* (1609) sa han: »De lingua Islandorum res ipsa loquitur esse Norvegicam; veterem inquam illam et genuinam, ex veteri Gothica, qua integrà soli nunc utuntur Islandi; eamque propterea Islandicam nuncupamus.» (Citerad efter Gottskålk Jansson, 2008: 10, där översatt: »Regarding the language of Icelanders, it is self-evident that it is Norwegian; I am referring to the old and original language, from Old Gothic, which Icelanders alone now use unchanged, and for this reason we call it Icelandic«). När Ole Worm skrev sin mycket prisade litteraturhistoria, 1636, nämndes i titeln att det handlade om »Danica literatura antiquissima vulgo Gothica dicta». Det är med andra ord inga nyheter när det står på titelsidan av Rolf och Götreks saga i Uppsala 1664 att den är »lingua antiqua Gothica conscripta.» Däremot är det närmast en smaksak när man på danska understundom talar om **jyska**, på svenska gammal**götska**; i båda fall handlar det om den ålderdomligaste av alla dialekter, den som står närmast det tänkta ursprungsspråket **gotiska** (fet stil i denna fotnot, författaren).

handskrifterna fanns i det danska riket och kungen behövde bara ge order till sina ämbetsmän att skaffa fram nya handskrifter. För svenskarna var avsaknaden av infödda islänningar mer problematisk. Praktiskt taget samtliga universitetsstuderande från Island åkte direkt till Köpenhamn. Där drog de lärda nytta av den gratiskunskap som isländska studenter bar med sig, och de i sin tur förstod att de kunde skaffa sig studiestöd genom att arbeta för de lärda. Enligt källorna var dock det språkliga inte nödvändigt att tala speciellt högt om. I Olof Verelius ämbetsbrev står följande:

I synnerheet skall han weta sin Embetes plicht, deruthi beståå att än wijdare och framgeent medh tilbörlich flijth sökia sikh bekindt göra uthi Antiqua historia Patriæ, eruera och sammanhempta af gamble skriffter och andra monumenter alt, hwadh som pröfwat tiena till någon oplysningh uthi framfarne tjiders handlingar, och iembwäl bringa sådant effter handen uthi godh ordningh och i pennan fatta, på det att hwadh som ännu kan således igenom möijeligh flijth opsökas och bijbehållas, icke måtte blifwa uthur acht låtit och man således alt framgeent måste swäfwä uthi owisshet om det, som berömligen i fordom tjdher passerat ähr. Han skall och der breede widh låta sikh angelägit wara att handföra den studerande Vngdomen och vnderwijsa honom uthi bemelta studio Antiquitatis publice et privatim, att dhe som lust hafwa och der till skickade ähre, må hafwa tillfälle och lägenheet att förwärfwa sikh deruthinnan all godh och pertinent kunskap. (Schück 1932: 222).

En professor skall för all del göra sig bekant med ”gamble skriffter” och annat, förmodligen runstenar, men speciella språkkunskaper nämns inte, och vår information om Olof Verelius språkkunskaper är ringa. Schück påpekar att han hade omtalats som ”en i många kunskapsgrenar förfaren man”:

Men huru voro hans insikter i de nordiska antikviteterna? Breven ge oss därom ingen upplysning. En gång kommer han visserligen att tala om, att han på landet läst Saxo och ondgjorts över hans lögner. En annan gång talar han om de forna göternas bedrifter, som i utlandet skulle vara okända, om ej Gustav Adolf åter gjort det götiska namnet frejdat. Men detta förutsätter ej några större kunskaper, än som kan antagas för de flesta professorer den tiden. (Schück 1932: 219).

Verelius hade självklart läst Saxo på latin, och som språkman blev han först och främst beryktad som latinist, vilket inte minst visade sig när han senare kom i hård dispyt med Schefferus om Atlantis. Men viktigast för vår berättelse är att det först är 1662 som Olof Verelius tillträder posten som professor antiquitatum i Uppsala, efter kulturpolitiska diskussioner i ”huvudstäderna” Stockholm och Uppsala.

Göteborg – Visingsö – Köpenhamn – Stockholm

Som tidigare påpekats vet vi inte vad Per Brahe och Jón Jónsson sade i Göteborg 1658, men den närmaste tiden efter mötet ger vissa indikationer. Jón skall få studera på Braheskolan på Visingsö så länge det är krig mellan danskar och svenskar. Bli det fred skall Jón få fortsätta sin resa till Köpenhamn. Ingenting, varken förr eller senare, tyder på att Brahe visade något specialintresse för islänningens handskrifter, eller om han ens fick veta om deras existens.

Om det ekonomiska ges inga upplysningar. Eftersom det kanske inte handlade om stora summor kan Jóns vistelse på Visingsö vara mer eller mindre att betrakta som en allmosa, och att han fick bekosta resan till Köpenhamn med sin förmodligen begränsade reskassa från Island.⁴ Men om Jonas Rugmans (nu hette han så) vistelse i Köpenhamn vet vi om möjligt ännu mindre än om den på Visingsö. Vi vet inte vilka han träffade, vilka han försökte få hjälp hos och inte heller med vad.⁵

I fotnot fem nämns exempel på kopior gjorda av Jonas Rugman, troligen under detta första Köpenhamnbesök. Men även om den ena, *Háttalykill enn forni*, nästan bevisligen gjordes då, får vi därigenom ingen information om hans förehavanden eller ärende i staden. Det enda handfasta är en liten not som han gör i sin handskrift av Götrekssagan: ”þan 27 Februarij tok eg til at vt leggja þaa bok och endadi hana þan 6 Martij 1662” (Den 27 februari började jag översätta denna bok och avslutade den 6 mars 1662).⁶

När Jonas Rugman, då Jón Jónsson, lämnade Island år 1658, låg pappershandskriften till Gautreks och Rolf's saga i hans skrin. I en folklig presentation (1958) skrev Jón Helgason på sitt ironiska sätt: ”Jón lær ha haft med handskrivna pappersböcker att läsa under resans gång, så som turister gör den dag i dag” (1958: 87, min översättning). Ganska sannolikt är det också att han och hans hemmavarande släktingar hade hoppats på att han skulle

⁴ Det är uppenbart att en vuxen student på Braheskolan kan ha fått arbetsuppgifter som i själva verket bekostade en del av hans skolgång, på samma sätt som det senare blev i Uppsala, men jag har inte lyckats skaffa fram några dokument om hans uppehålle på Visingsö.

⁵ Om Jonas Rugman under sin första resa till Köpenhamn kopierade Hallgrímur Péturssons nekrolog över Vigfús Gíslason har han där mött Jón Vigfússon den äldre (1638–1681). Om det däremot först var under den sista resan som kopian gjordes, så mötte han Jón Vigfússon den yngre (1643–1690) i Köpenhamn och detta går inte att avgöra (se Þórunn Sigurðardóttir 2011). Om det är en korrekt gissning hos Jón Helgason (1941: 12) att det var Ole Worm och senare hans son, Villum Worm, som ägde originalhandskriften till *Háttalykill enn forni* har Rugman mött Villum redan under detta besök till Köpenhamn.

⁶ Här följer jag Schück (1932: 133).

kunna sälja handskrifterna i Köpenhamn. Nu hade handskriften (till Gautreks och Rolfs saga) i alla fall legat i bagaget i fyra år, och plötsligt, på en Danmarksresa, började han översätta den till svenska. Varför?

I sin mycket informativa biografi över Tormod Torfæus, Þormóður Torfason (2020), påpekar Bergsveinn Birgisson att levnadstecknaren Jón Eiríksson redan år 1788 hade nämnt att Torfæus i sin brevbok år 1664 hade kommenterat en nyhet från Köpenhamn om att Jonas Rugman sökt den då lediga posten som kunglig översättare. Det är en källa som både jag och andra som skrivit om Jonas Rugman missat och när jag skrev min bok om Jonas Rugman (2017) fick jag nöja mig med vilda gissningar i det här fallet.

Vi kan med säkerhet räkna med att det första Jonas Rugman gjorde i huvudstaden Köpenhamn 1661 var att ta reda på vilka isländska studenter som fanns på Regenten, studentbostaden i centrum. I sak spelar det ingen större roll vilka han träffade, men han fick troligen snabbt höra äventyret om Tormod Torfæus.

Þormóður Torfason och Jón Jónsson var jämnåriga, men deras öden var mycket olika. Þormóður var av en mäktig isländsk familj och han var Brynjólfur Sveinssons (senare biskop) favoritstudent i Skálholt. När Jón Jónsson klev ombord på en fraktbåt på norra Island för att lämna sitt hemland för gott, åkte den unge Þormóður med ett latiniserat namn, Tormod Torfæus, för andra gången till Köpenhamn. Þormóður hade tagit examen i teologi och hade med sig ett mycket positivt rekommendationsbrev från biskop Brynjólfur, den bäst kända av alla isländska lärda i huvudstaden. När Rugman kom fram till Köpenhamn, hade Torfæus fått ett drömjobb: han har blivit *interpres regius*, kungens översättare, med kost och logi på slottet och en mycket ansenlig arbetslön. Han fick arbeta för lönen: vid årsskiftet när Jonas Rugman befann sig i Köpenhamn, avslutade Torfæus översättningen av Flatöboken, den största av alla isländska handskrifter.⁷

Det är enkelt att räkna ut: om den danske kungen behövde en fast översättare vore den svenske kungen också behjälpt av en – och Rugman känner personligen en av Sveriges mäktigaste män.

”Saken är biff!” skulle en ung Jonas Rugman kunnat säga idag. Redan i februari 1662 började han översätta Götreks och Rolfs saga, och svensk brevväxling visar att redan mot slutet av april hade kvarnarna börjat mala, fast de gick mycket långsammare än man kan tro att den blivande översättaren hade tänkt sig. Henrik Schüek (1932: 202) räknar med att det var Brahe som försökte sätta fart på ämbetsmännen, och under månadsskiftet april–maj

⁷ Se t.ex. Guðjón Friðriksson och Jón Þ. Þór (2013: 358).

skrev universitetskanslern Magnus Gabriel De la Gardie till rektorn Olof Rudbeck och rentmästaren Olof Verelius om en ung man:

Aldenstund denne unge personen Jonas Jonæ Roman benembd, som av nation een frijsländare är och på någon tijdh för detta sig hafwer oppehållit wid scholan i Wisingsborg och allareda någon grund lagt uthj bokeliga frije konster, ärnar begifva sig till den Kongl. Academien i Vpsala i den acht och mening att yttermehra samma sine påbegynta studier fortsättia och med tiden till ett hälsosamt måhl kunna fullgöra, allenast önskandes för sin egen torftigheet skull med nödtorfftige medel och hjelp vthj sitt vpsåt att blifwa secunderat. Alltså och emedan sådant hans förchafwande i sig lofligit är och derigenom i så motto skönies att sträfwa effter dygden, så att och icke obilligt synes, att dee, som henne dyrcka och hwad berömmeligit är eftertrachta, måge eenkannerligen så myckit möjligit med hjelp och understöd blifwa ophåldne. Ty hafwer Jag samma person Hr. Professoren till den ända i bästa motto welat recommendera med wenlig begäran, att han på des bästa hwad görligit wara kan wille see och den anstallt göra, det han aff det Kongl. Stipendio der, effter som H. Professoren befinner honom någorlunda wara belåten med, må deelachtig blifwa, helst effter man denne, hwilken nestan den första och endaste är, som ifrån den landsorten kommen är här i vårt fädernesland sina gåfuor att excolera, för den orsaken gerna seer befrämia warda. Och befaller her med H. Professoren i Gudz krafftige beskydd till god welmåga. Stockholm d. 30 April 1662. (rektors copia; Schück 1932: 203).⁸

Om vi nu hade väntat oss raska tag, eftersom det handlade om hjälp med att läsa gamla och spännande handskrifter, bör man notera att ännu så länge visste högadeln förmodligen inte mycket om innehållet i Jonas Rugmans skrin. Det hade nämligen inte kommit längre än till Helsingör. Det var först i början av maj som Brahe skrev till sin ombudsman i Helsingör med en förfrågan. Brahes brev finns inte bevarat, men svaret är mycket informativt:

Ed:rs Höggrefl. Exceltzt och N:des skrifuellsse af dato Stocholm den 3 huius är migh wäel inhendigadt. Huaruppå lemner till tienstliget suar, att huadt dett här j stadhen nedsatte skrijn af een persson Jonas Jonæ Rugman be:dt hooss een Suensk skreddare Pedher Sigstenson wedkommer, såå hafwer iagh dereffter sökia låtett och befinner samma skrijn der wara behållet och försegladt, huillket iagh medh första legenheet skall effter Ed:rs Grefl. Excell:ttz befallning beflijta migh om medh någon farkost, som här i från Sundet går åth Stocholm, förskickka

⁸ Det behöver inte vara De la Gardie som tror att Rugman (som slarvigt nog kallas Roman i brevet) kommer från Friesland, det kan mycket gärna (som namnet?) var skrivarfel, men De la Gardie säger sig tro att det gäller den första av denna nationalitet som söker utbildning i Sverige.

samt medh påsten E:rs Greffl. Excell:ttz notificera skepparens samt farkostens namn, som dett inntager.

Datum Helsingborgh den 9 Maj A:o 1662. Wilhelm Muschamp. (Schück 1932: 202).

Med sitt bagage pantsatt i Helsingör hade Rugman knappast någon möjlighet att bevisa sin översättarförmåga, men det var inte någon brådska hos de höga herrarna: det var först den 22 augusti 1662 som de la Gardie skrev till Rudbeck, tydligen efter uppmuntran från Brahe:

Jagh hafuer och ett bref till H. Landhzhöfdingen Hammarsköldh om Issländarens bökers opsendhande nu låthet afgåå, eij tuiflandes, han dem foderligast hijt op förskicka warder, Deet Jagh H. Rectoren eij förhålla weelat (Schück 1932: 204).

Säkert tolkade Schück situationen rätt: Brahe hade inte betalat Rugmans skuld till skraddaren i Helsingör, och därmed satt hans bagage kvar på västkusten. Det blev universitetskanslern som genom landshövding Hammarsköld fick betala, så att Jonas Rugman fick sina böcker – kanske samtidigt som han blev inskriven på universitetet den nionde september.

De tre första terminerna (ett och ett halvt år) betalade Verelius mat och uppehälle för Rugman, och därefter fick han stöd och plats ”vid kommunens disk”. Men om hyran berättar Schück:

Husrummet återstod, och om dess beskaffenhet och om islänningens förmåga att betala värden upplyser ett konsistorieprotokoll av den 27 januari 1664: »Inlades Jonæ Islandi skuldrekning af Staphan Anderson efter förre Consistorii slut den 20 januarij. Consistorium öfwerwägade reningen och befann henne för högt stelt uthi num. 2 för sängekläderne på 8 månader à 12 daler, som consistorium minuerade till 6 dr, item för twettningen 8 dr. upfördt, afkortades 4 dr., så att summan blifver igen 30 dr. allsammans, huilken Staphan Johanson (!) bewilliades af Rentemesteren Ex Fisco Studiosorum.» Konsistorium betalade således hyran för honom av den kassa, som fanns för behövande studenter (Schück 1932: 204).

Det är uppenbart att det gällde en fattiglapp och att det var viktigt att göra hans uppehälle så billigt som möjligt. Verelius klagade dessutom över att behöva betala kost och studieutgifter, men han sade aldrig ett ord om det han fick i gengäld.

Under universitetsåren 1663 och 1664 började Verelius föreläsa om forntidssagorna Götreds och Rolfs saga och Hervarar saga,⁹ och år 1664 utkom *Gotbrici & Rolfi westrogothie regum Historia*. Det var första gången som man

⁹ Om Verelius föreläsningar se Schück (1932: 128–229).

tryckte en hel isländsk saga och denna gången i en tvåspråkig utgåva, på *gammal götiska* och svenska. På titelsidan nämns endast två utgivare: Olaus Verelius och Johann Schefferus, *argentoratensis*, mannen från Strassburg (silverstaden), en höglärd tysk. Verelius skrev "notæ" på 104 sidor, först och främst historiska och språkliga förklaringar, och Schefferus 25 sidor "notæ politicæ", huvudsakligen historiska och filosofiska kommentarer. Detta var de stora namnen.

Tryckmanus till bokens isländska text finns bevarat *med Jonas Rugmans hand*. Som tidigare nämnts noterade han att han hade översatt boken år 1662. Verelius har säkert språkgranskat översättningen, men enligt den som senast och bäst har undersökt saken, Kay Busch (2002: 36), råder det ingen tvekan om att Jonas Rugman var en *Mitherausgeber* enligt moderna termer. Han blev faktiskt nämnd på Verelii "Notæ" sista sida, när Verelius fann det nödvändigt att förklara jarlens ord till Refr "nu skalt þu næst er vid finnumst, bregdast ey okunnugur við" ("skaltu låtas om du west af alt thet jag säger"):

In auctore nostro sæpissime occurrit bragd & bregda cuius varias significationes collegit, & in alijs etiam veteris linguæ interpretandis operam non utilem mihi navavit bonæ spei Iuvenis Jonas Rugman Islandus (Verelius 1664: 104).¹⁰

Med andra ord, när det gäller mångfacetterade ord i det gamla språket hade det varit av stor nytta att ha den godvillige unge mannen, Jonas Rugman, som hjälp.¹¹

Jonas del i utgåvan kan man också se av det faktum att Verelius i sina "Notæ" citerar två strofer med den metriskä formen *refrun* ur hans avskrift av *Háttalykill enn forni*. Såvitt man vet var handskriften, som Rugman i gör-ligaste mån hade kopierat, den enda som existerade.

O tack är världens lön. Jonas Rugman hade skaffat handskrifterna, översatt texten för professorns föreläsningar och den vackra utgåvan, men hans namn nämndes bara i förklaringarna.

Vi kan dock räkna med att han fick nyheter från Köpenhamn. Han kände i alla fall några där. Han och hans mecenater i Uppsala hade säkert hört om

¹⁰ "Hos vår författare förekommer ofta *bragd* och *bregda* i skilda meningar och det skulle inte ha varit lätt för mig att tolka dessa ord och andra ur fornspråket utan vägledning från den unge islänningen Jonas Rugman."

¹¹ Det följer en lista över ord och fraser som har mycket litet med saga-texten att göra, uppenbarligen sammansatt av Rugman, inte Verelius (normalisering här till modern isländska): *bregða sverði*, *bregða upp skildi*, *bregða búi*, *bregða setu*, *bregða við*, *hann bragðar (bregður/bærir?) ekki á sér*, *bregða einum tungu í hvöft*, *bregða sér upp við*, *bragð*, *augabragði*, *augabragð*, *bragð & yfirbragð*, *bragðlegur*, *bragð & afbragð (?)*, *bragð & hjábragð(ð)*, *bragð*, *bragðgóður*, *bragðillur*, *málbragð*, *firnskrubragð*, *afbragð*, *málbragð*, *viðbragð*.

vällyckade resor som man hade gjort till Island för att skaffa handskrifter, till exempel Tormod Torfæus resa år 1662 (se Bergsveinn Birgisson 2020: 104–120). Aldrig hade så många klenoder åkt med samma båt från Island till Köpenhamn.

Det var bråttom om svenskar skulle kunna tävla med danskarna i detta spel, och det var förmodligen lätt att övertala de lärda i Uppsala: det var dags att skicka Jonas Rugman till Island. Det kan gärna ha varit hans egen idé till att börja med, men det var nog lätt att övertala Verelius och Rudbeck, kanske inte lika lätt med Per Brahe och Magnus Gabriel de la Gardie. Det verkar ha varit litet trögt med pengar. Men Rugman hade bråttom och man kom, tycks det, överens om att han skulle få reskassa till Köpenhamn.¹²

Men Jonas Rugman ville inte vänta, och förklaringen verkar ligga i Köpenhamn, inte Uppsala.

I sin bok om Tormod Torfæus (2020) har Bergsveinn Birgisson kommit fram till att det förmodligen var av flera olika skäl som kungens översättare i Köpenhamn fick sluta i ämbetet under våren 1664. Tormod Torfæus, som var Jonas Rugmans förebild år 1661–1662, fick sparken och när hans landsman, Jón Eiríksson (John Erichsen), ett drygt sekel senare gick igenom Torfæus brevbok noterade han att Tormod den nionde november 1664 hade bett sin vän Poggenberg att granska om det var sant som han hade fått veta

Faaet Efterrretning om, at een af hans Landsmænd, Jon Rugmann, som tillforn havde arbeidet for Rigets Drost i Sverrige, Peder Brahe, skulde søge at antages i hans Sted ved det Danske Hoff, til at oversætte de gamle Islandske Skrifter (Jón Eiríksson 1788: 71).

Detta var den pusselbit som fattades när jag skrev *Örlagasaga* (2017). I Köpenhamn 1661–1662 fick Jonas Rugman höra om Tormod Torfæus äventyrliga anställning hos kungen.

Det hade gått flera år och mycket hade hänt i de isländska pojkarnas liv. Genom information från sina landsmän i Köpenhamn (djungeltelefonen är inte ett nytt fenomen) hade Rugman fått veta att Torfæus fått lämna översättarposten, och då hade han själv kommit så långt att antikvitetsprofessorn Verelius med hans hjälp hade gett ut den första av så småningom många böcker. Därmed kunde han söka tjänst hos den danske kungen eftersom den svenske dito inte ville ha en *interpretes regius* på detta område.

¹² Berättelsen om denna icke gjorda Islandsresa kan man läsa t.ex. hos Schück (1932: 205–208) eller hos Heimir Pálsson (2017: 57–60). Det är uppenbart att några har blivit förda bakom ljuset, men det är inte lätt att se vem som lurade vem mest!

När Rugmans landsmän (eller danskarna) tog nyheten till Torfæus, som befann sig i Norge, kunde de identifiera Jonas Rugman med hjälp av gamla rykten om att han hade något med Per Brahe att göra. Det var förmodligen det namn som man i Danmark kände bäst till. Han var också släkt med den kände danske vetenskapsmannen Tycho Brahe.

Men också detta visade sig vara ett irrbloss och det hopp Jonas Rugman kanske hade om en reskassa från Uppsala blev till intet. En Islandsresa för att köpa handskrifter blev det således aldrig frågan om. Med några pappershandskrifter i sitt skrin och med några kopior som han hade fått göra i Köpenhamn, kom Jonas Rugman, skuldsatt efter utlandsresan, hem till Uppsala 1666. Kanske var det en liten tröst att *Olof Tryggvasons saga* hade kommit ut under Verelius redaktion år 1665 – endast på gammal götska, utan svensk översättning. Översättaren var inte hemma och det gick ytterligare ett och ett halvt decennium tills en översättare blev fast anställd och kunde stoltsera med titeln *Regius translator linguæ antiquæ*.¹³ Han hette Guðmundur Ólafsson och året var 1681, två år efter Jonas Rugmans död.

Källor

- Arngrímur Jónsson, 1609: *Crymogæa sive rerum Islandicarum libri III*. Hamburg.
- Bergsveinn Birgisson, 2020: *Mannen fra middelalderen. Historikern og morderen Tormod Torfæus*. Bergen: Vigmostad & Bjørke AS.
- Busch, Kay, 2002: *Grossmachtstatus & Sagainterpretation. Die schwedischen Vorzeit-sagaeditionen des 17. und 18. Jahrhunderts*. Vol. 1. Erlangen.
- Dal, Nils Hufwedsson, 1724: *Speciman biographicum de antiquariis Sveciæ*. Stockholmia.
- Gothrici & Rolfi Westrogothiæ regum HISTORIA. Lingua aGothica conscripta*. 1664. Ed. Olavs Vererlivs Antiq. Patr. Prof. & Johannis Schefferi Argentoratensis. Execud. Henricus Curio, S.R.M. & Acad. Vpsd. Bibliop. Upsaliæ.
- Guðjón Friðriksson & Jón Þ. Þór, 2013: *Kaupmannahöfn sem höfuðborg Íslands I–II*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Gottskålk Jenson, 2008: *The Latin of the North*. I: Sophie van Romburgh & Karen Skovgaard-Petersen (red.), *Humanist Discoveries of the Scandinavian Past*. (Renæssanceforum 5.) Webblänk: https://www.njrs.dk/5_2008/gj.pdf

¹³ Den förste verkar ha varit Guðmundur Ólafsson (1652–1695). Guðmundur fick 300 riksdaler som årslön, bra mycket mera än Rugman något år verkar ha fått i stipendium. Om anställning och årslön, se Páll Eggert Ólason (1949: 173). Guðmundurs arbetstitel trycktes på titelsidan till *Sturlog den Arbetsammes Historia*, Uppsala 1694.

- Gödel, Vilhelm, 1897: *Fornnorsk-Ísländsk Litteratur i Sverige* I. Stockholm: Ivar M Hæggströms Boktryckeri.
- Heimir Pálsson, 2017: *Örlagasaga Eyfirðings. Jonas Rugman, fyrsti íslensk stúdentinn í Uppsölum. Málsvörn menningaröreiga*. Reykjavík: Bókmennta- og listfræðistofnun Háskóla Íslands – Háskólaútgáfan.
- Jón Eiríksson (John Erichsen), 1788: *Thormod Thorfesens Levnettsbeskrivelse*. København: Universitetets Bogtrykker Schultz.
- Jón Helgason, 1941: Indledning. II Haandskrifter og udgaver. I: Jón Helgason & Anne Holtsmark (utg.), *Háttalykill enn forni*, s. 5–23. (Bibliotheca Arnarnæjana Vol. I.) Hafniæ: Ejnar Munksgaard.
- Jón Helgason, 1958: *Handritaspjall*. Reykjavík: Mál og menning.
- von Konov, Jan, 2005: *Sveriges adels historia*. Karlskrona: Axel Abrahamssons Förlag.
- Páll Eggert Ólason, 1942: *Saga Íslendinga* V. Seytjándi öld. Höfuðþættir. Reykjavík: Menntamálaráð og Þjóðvinafélag.
- Páll Eggert Ólason, 1949: *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940* II. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Schück, Henrik, 1932: *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess förhistoria och Historia* I. Antikvistudiets början. Stockholm: Almqvist och Wiksell.
- Verelius, Olaus, 1664: Notæ in Hist. Gotrici & Rolvonis. I: *Gotbrici & Rolfi Westrogothiæ regum HISTORIA* /.../ [del 2], s. 1–105. Upsaliæ.
- Þórunn Sigurðardóttir, 2011: Upp skýst löngu gleymt listaverk: Óþekkt kvæði eftir Hallgrím Pétursson. *Gripla* XXII: 7–40.

Summary

The Icelander Jón Jónsson (Jonas Rugman) lived in Sweden 1658–1679 and made two short visits to Denmark 1661 and 1664. The present writer, in his Rugman-biography (2017), did guess that Jonas Rugman in his first visit had heard of the fantastic adventures of his countryman Þormóður Torfason (Tormod Torfæus), who had become the highly paid *interpres regius*, the Danish king's translator, of Norse literature. In his Torfæus' biography (2020), Bergsveinn Birgisson pointed out evidences that prove that in 1664 Jonas Rugman actually did appeal for the translator post that Torfæus then had had to leave in Copenhagen. But it was not until two years after Rugmans death that his successor in Sweden proudly could call himself *Regius translator linguae antiquae*.

Keywords: The king's translator, the need for history, Icelandic manuscripts

Heimir Pálsson
Reykjavík
heimir.palsson@gmail.com